

Ганна ЛЕСНИКОВА
(Одеса)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ БАЛАД УКРАЇНЦІВ РУМУНСЬКОЇ ДОБРУДЖІ

Народні балади посідають одне з визначних місць серед жанрів пісенного фольклору. Вивчення балад як окремого жанру в європейській науці розпочалося в кінці XVIII ст., в Україні – на початку XIX ст. Так, в українську наукову традицію для позначення пісень окремого жанру М. Максимович, М. Маркевич та М. Костомаров ввели термін «балада» [7, 142]. У народі дані пісні визначалися як «сумні пісні», «довгі пісні», «пісні про отруєння невістки» тощо. Одними з перших ґрунтовних розвідок у дослідженнях українських балад є праці О. Потебні про найдавнішу записану баладу «Ой Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» та «Пояснення малоруських і споріднених народних пісень» [13, 320].

Дослідженням окремих баладних сюжетів займалися М. Драгоманов, М. Сумцов, Ц. Нейман, І. Франко, В. Доманицький, В. Гнатюк, Ф. Колеса, Ю. Яворський. Порівняльне вивчення баладних сюжетів продовжилося за радянських часів, активізувавшись у 50-х роках [1, 73–102].

В українській науці в цей час було започатковано декілька нових напрямків дослідження балад, а саме: розгляд на національному тлі історичних подій, соціально-побутових умов тощо; дослідження джерел походження та міжетнічний рух сюжетів жанру; вивчення історії жанру; дослідження балади в системі жанрів народнопісенної творчості.

Узагальнюючою працею у вивченні пісень даного жанру вважають монографічне дослідження О. Дея «Українська народна балада» [6, 1–163], де автор спробував зробити облік всього фонду баладної пісенності українського народу у вигляді відповідно класифікованої системи сюжетно-тематичних означень типів балад, проаналізував сюжетику й поетику жанру, розкрив роль народних балад у сюжетному збагаченні художньої літератури. Ґрунтовними розвідками також є монографія Н. Нудьги «Українська балада» [17], де автор дослідив переважно літературну баладу, а також праця С. Грици «Мелос української народної епіки» [5], яка розкриває особливості історії та мелодики баладних пісень у контексті інших жанрів ліро-епічного фольклору.

Стосовно регіональних досліджень балад значимо, що на сьогодні відомі лише збірки балад із Закарпаття [15; 9] та декілька фольклористичних розвідок [14, 121–156], зроблених на матеріалах цього регіону. Наше вивчення балад українців румунської Добруджі є спробою започаткувати новий напрямок дослідження пісенного фольклору в цілому, який знаходиться в царині етнографічних, історичних, лінгвістичних та фольклористичних знань. Ми вивчаємо пісню певного регіону в контексті з його історією, культурно-побутовими та географічними особливостями і відстежуємо, яким чином його специфіка відображається у пісенному фольклорі.

Регіональні особливості пісенного фольклору і баладних пісень зокрема, варто, на наш погляд, досліджувати на трьох рівнях, а саме: жанровому, сюжетно-поетичному та лексичному. Перший рівень дослідження дозволяє нам з'ясувати особливості функціонування і умови розвитку пісенного жанру в регіоні, актуальність виконання і причину зникнення тих чи інших тематичних груп всередині жанру. Другий рівень дослідження дає можливість вивчати регіональні варіанти загальноукраїнських сюжетів та формування місцевих сюжетів, що відображають специфіку регіону, з'ясувати, які герої і чому є характерними для даного регіону, досліджувати особливості регіональної поетики баладних пісень. Третій рівень передбачає виокремлення в пісенних текстах балад лексем, що безпосередньо пов'язані з культурно-побутовими та природно-географічними особливостями регіону.

Джерельною базою нашого дослідження став пісенний фольклор, зібраний протягом 70–90-х років XX ст. серед українців румунської Добруджі румунським фольклористом (українцем за походженням) Віргілієм Ріцком. Дані пісні були впорядковані й видані двома окремими збірками в Бухаресті [18; 10]. Серед зібраних пісень окрему групу (понад 90) становлять балади, що й стали об'єктом нашого дослідження.

Записані у Добруджі українські балади по-сідають, на наш погляд, одне з головних місць у ліро-епічній поезії задунайців. Це підтверджує той факт, що, розглядаючи наявний матеріал, ми знаходимо тут варіанти балад із сюжетами як найдавнішого походження, так і більш пізнього. До першої групи належать балади, в яких відображено дохристиянські вірування праслов'ян і які побудовані на прийомі метаморфози – перетвіленні людини в дерево, пташку. До даної групи пісень можна віднести баладу про перетворення ненависної невістки свекрухою у тополь [1, 104]. На теренах України існує чимало варіантів даної пісні, але водночас серед задунайців побутує майже не трансформований подільський варіант даної балади. Явище метаморфози також зустрічаємо у баладі про дівчину, яка була видана заміж за нелюба і, не витримавши важкої долі, перетворилася у пташку й повернулася до рідної матері в садок. Загалом дана балада відповідає загальноукраїнській традиції, але поряд із цим ми спостерігаємо варіативність сюжету й відповідну зміну в композиції твору. До найдавнішого «шару» відносяться також балада про кровозмішення, найпоширеніший сюжет якої розповідає про дев'ять розбійників та їхню сестру. Показово, що серед балад задунайців ми не зафіксували відповідного сталого сюжету і характерної для даної балади поетики. На наш погляд, у результаті контамінації, на теренах фольклорного простору Добруджі відбулося злиття даної балади із сюжетом балади турецько-татарського періоду про обусурманену дочку, яка намовляє чоловіка-турка вбити рідну матір, яка потрапила в полон і стала рабинею у дочки. Таким чином, ми маємо оригінальну баладу «Мала мати одну дочку» з новим сюжетом та відповідною поетикою, яку можна зарахувати до пісень, що є регіональним фольклорним явищем.

Також серед балад задунайців виділяємо ті, що розкривають тему підмови дівчини на мандрівку, яка завершується для неї трагічно. Найбільш відомою баладою на всій території України є балада про Галю та козаків-зводителів. Дану тему досліджував ще на початку ХХ ст. К. Квітка у праці «Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем» [11]. Він вважає, що даний сюжет пов'язаний зі звичаєм викрадання дівчини з метою шлюбу, що був зафіксований на Україні ще Г. де Бопланом у ХVІІ ст. [2, 89]. Мотив зпалення дівчини разом із сосною, за спостереженнями дослідників, пов'язаний з язичницькими жертвоприношеннями, коли, прив'язавши дівчину до сосни, її приносили у жертву божку. Цей ритуал вважався шлюбом дівчини з божеством, тому ще й зараз у весільній ліриці зустрічається дівчина під палаючою сосною («Горіла сосна й палала»). Пізніше звичай спалювання отримав інше семантичне навантаження і поширився як кара за

жіночу невірність, втрату цноти до шлюбу [13, 311]. Очевидно, саме такий випадок описаний у баладі «Їхали козаки», яку ми зафіксували серед пісенного матеріалу задунайців.

Деяких із баладних пісень, що характерні для загальноукраїнської традиції, ми не знаходимо в Добруджі. Можливо, вони були втрачені місцевими українцями внаслідок інтенсивних відображень історичних реалій в межах поліетнічного культурного середовища. До останніх відносимо балади про інцест матері з її рідними синами; балади турецько-татарського періоду про проводи козака на війну з магічним провіщенням його загибелі; власне історичні балади – про Бондарівну й пана Каньовського, про Лимерівну та ін.

Найбільш поширеним сюжетотворчим чинником баладних пісень українців румунської Добруджі, за нашими спостереженнями, є чаклунство в усіх його проявах з описом процесу самого чаклування і його наслідків. Як правило, мотив чарування характерний для балад на тему кохання та дошлюбних стосунків. Не зважаючи на те, що ми не знаходимо в палітрі «сумних добруджанських пісень» жодної варіації на найбільш популярну серед українського фольклорного простору баладу про чарівне тройзілля, маємо палітру сюжетів із мотивом отруєння («На жовтім пісочку», «Чорна хмарка наступає» та ін.), а також зустрічаємо декілька варіантів відомої балади «Ой не ходи Грицю та й на вечорниці», причому деякі з них є ліричними піснями. Проте внаслідок появи мотиву отруєння та розширення сюжету, вони на місцевому ґрунті трансформувалися у баладні пісні («Ой ти Грицю, Грицю» та ін.). Деякі з них, на наш погляд, сформувалися в даному регіоні, а інші – надбання загальноукраїнське, але збереглися лише в даній місцевості, набули регіонального звучання і на сьогодні є фольклорною ознакою українців за Дунаєм. До останніх можна віднести балади «А в городі у Варшаві», «Летів орел через сад». Через мотив чарування хлопця у пісні «А в городі у Варшаві» розкривається протистояння і ворожнеча між поляками та українцями. За сюжетом даної балади, на перший погляд традиційним, головного героя, за походженням українця, який прибув до Варшави, отруїла зіллям місцева дівчина. Знаковість даного сюжету, що допомагає зрозуміти його історичне звучання, розкривається через наступні символи, а саме: епітет «вража» стосовно героїні, що підкреслює її приналежність до українських ворогів; неукраїнський напій ром, в який було підмішане зілля; епітет «наш» щодо головного героя і відповідно «город Варшава» – всі ці елементи, нанизані на традиційний мотив, вдало розкривають одну зі сторінок української історії.

Баладна пісня «Летів орел через сад» – найбільш пізнішого походження, оскільки в ній зна-

йшли відображення події Першої світової війни та участь у цій війні українського народу. Примітно, що дані історичні події розкриваються через вищезгаданий мотив. Знаковими символами сюжету, що дають можливість саме таким чином інтерпретувати текст пісні, є наступні: місце, у якому бажає померти отруєний хлопець – «Там, де три якоря лежать. Один руський (Г. Л. – український), а другий французький, третій руского царя», є, на нашу думку, символом однієї з ворогуючих сторін – Антанти; «руський» якір у даному контексті є символом українського народу, який у Першій світовій війні відстоював інтереси Англії, царської Росії та Франції; пиво – традиційний напій німців, у який і було підмішано зілля, символізує одного з агресорів Троїстого союзу – Німеччину.

Аналогій на баладні українські пісні «А в горі у Варшаві» та «Летів орел через сад» не фіксуємо серед українського фонду балад, що дає нам можливість говорити про їхнє місцеве походження.

Чимало поширених у Добруджі балад присвячені темі сімейного побуту, особливо драматичним аспектам: вбивству чоловіком жінки через невдоволення або з намови матері («Ой піду я в поле», «Ой повій, вітрочку»); зраді жінкою чоловіка з полюбовником («Пішов Семен у поле орати»). Також знайшли місцеву реалізацію відомі українські балади про чорноморця («Чорноморець») та про дівчину, яка помирає з туги за хлопцем («Ти ж дівчино говорила»).

Вирізняються баладні пісні Добруджі й художнім оформленням, зокрема наявністю великої кількості тропів [6, 121], таких, як персоніфікація, метонімія, метафора, синекдоха, майже у кожній пісні присутні паралелізми: «Став орел калиночку клювати, став парень дівчину покидати», «Ворон кричить над водою, козак плаче на конику» та ін. Характерне порівняння для пісень даного регіону – «дівчина, мов (як) рибчина» – відображає, на нашу думку, його господарську специфіку, адже в піснях з інших регіонів України даний троп зустрічається рідше. Наявність емоційно-зображальних засобів у пісенному творі дає можливість краще змалювати події, відтворити образи героїв, обставини, в яких розгортається сюжет, чому допомагають і наявні в баладах кліше: «білі ручки», «білі боки», «дівці краснолиці», «вдовиці білолиці», «коник вороненький» тощо. Баладні пісні Добруджі побудовані з використанням діалогу, рідше – монологу. Балада – це ліро-епічний твір, для неї характерний повний сюжет (зачин, хід полій, кульмінація, розв'язка) [13, 305], що переважно спостерігається і серед баладних пісень задунайців.

Окрім того, головні герої пісень даного жанру є звичайними людьми; змальовані події стосуються життя лише окремої людини. Вагомим

аргументом на користь того, що пісні є динамічною системою, що вони розвиваються і трансформуються, відображаючи реальну дійсність, слугує той факт, що у багатьох баладах головним героєм, а частіше другорядними героями, виступають рибалки. Поряд із цим у піснях, зафіксованих серед задунайців («Козаче, козаче, чом ти зажурився?», «Ой піду я в поле», «Чом дуб не зелений» та ін.), знаходимо сюжетні варіації з відображенням основного виду господарської діяльності – рибальства.

Результатом тривалого побутування баладних пісень у даній місцевості є діалектне забарвлення мови тексту і багатьма змістовими елементами, які змальовують реалії навколишнього природно-географічного середовища («поуз моря», «їде від моря», «поховаєш біля моря», «піду до Дунаю», «перепливає бистру річку», «недалеко озерецько», «в річці глибокій втоплюся»). Подібні лексеми знаходимо майже в кожній баладі українців за Дунаєм.

Таким чином, баладні пісні українців Добруджі знайшли своє збереження в іноетнічному середовищі, набули при цьому регіонального забарвлення та досі активно побутують поміж українців румунської Добруджі.

¹ Баладні пісні. – К., 1969.

² Боплан Г. Опис України. – Л., 1998.

³ Гайдай М. Західноєвропейська та українська балада про турецький полон // Слов'янське літературознавство та фольклористика. – 1967. – Вип. 3. – С. 108–114.

⁴ Гнатюк В. Пісня про покритку, що втопила дитину // Матеріали до української етнології. – 1919. – Т. 19. – С. 249–256.

⁵ Грица С. Мелос української народної епіки. – К., 1974.

⁶ Дей О. Українська народна балада. – К., 1986.

⁷ Дмитренко М. Українська фольклористика. – К., 2001.

⁸ Драгоманов М. Розвідки про українську народну словесність. – Л., 1899. – Т. 1. – С. 67–68.

⁹ З гір карпатських: Українські народні пісні-балади. – Ужгород, 1981.

¹⁰ Їхав козак за Дунай / Зібрав і впорядкував Річко В. – Бухарест, 2005.

¹¹ Квітка К. Українські пісні про дітозгубницю // Етнографічний вісник. – 1926. – № 2. – С. 73–102.

¹² Колесса Ф. Фольклористичні праці. – К., 1970. – С. 1–09–163.

¹³ Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. – К., 2001.

¹⁴ Линтур П. Народные песни-баллады Закарпатья // Вопросы литературы. – 1958. – № 5. – С. 121–156.

¹⁵ Народні балади Закарпаття / Вступ. ст. Линтура П. – Л., 1966.

¹⁶ Нейман Ц. Малорусская баллада о Бондаривне и пане Каневском // Киевская старина. – 1902. – Т. 42. – С. 3–47–390.

¹⁷ Нудьга Г. Українська балада. – К., 1970.

¹⁸ Ой Дунаю, Дунаю / Зібрав і впорядкував Річко В. – Бухарест, 1980.

¹⁹ Сумцов Н. Народные песни об отравлении змеиным ядом // Киевская старина. – 1893. – Т. 43. – С. 241–261.

In this article we propose the methods of analysis of the regional peculiarity of the songfolklor (based on the ballads of Ukrainian from Romanian Dobrudsha).

